

EMOTSIOONID EESTI KEELE KÄEVÄLJENDITES

ENE VAINIK

Sissejuhatus

Artikli eesmärgiks on keeleandmetele tuginedes eritleda eesti keele kõnelejate konventsionaalseid teadmisi ja ettekujutusi suhtlusprotsessist, täpsemalt selle mitteverbaalsest komponendist: kätega tehtavatest suhtlusliigutustest. Sel eesmärgil on kokku kogutud võimalikult palju eesti keelde kinnistunud leksikaalseid väljendeid, mis ühe moodustuskomponendina sisaldavad viidet käele (või mõnele selle osale), ning süstematiseeritud see osa nendest väljenditest, mis oma tähendusega viitavad alussituatsiooniks olevale suhtlusolukorrale. Žestide ja ka muu käelise suhtluse kohta käiv nn metakommunikatiivsete väljendite varamu (nt *käega lööma, käsi tõstma, sõrme suule panema, rusikaid käiku laskma jne*) vahendab usutavasti olulisemat ja meie kultuuris üha korduvat osa mitteverbaalsest suhtlusest.

Laiemaks raamiks, kuhu uurimus oma orientatsioonilt kuulub, võib pidada antropoloogilise kallakuga lingvistikat, mille raames tavatsetakse rekonstrueerida mingi aineala sõnavara põhjal vastavaid kultuuriomaseid naiivteoreetilisi mudeleid (vt *Cultural Models in Language and Thought* 1987) või keelespetsiifilisi maailmapildi fragmente (Apresjan 1992). Sellises lähenemises sõelutakse sõnavara variatiivsuse seast välja korduvad mustrid ja tuletatakse nende põhjal antud keele kõnelejate jaoks selle aineala mõistmise süstemaatilistelt olulised aspektid (vt nt D'Andrade 1987; Lakoff, Kövecses 1987). Suhtlusprotsessi ja sellega kaasnevate asjaolude kohta keelde talletunud intuiitviseid tähelepanekuid võib nimetada kas etnopsühholoogiaks (vt nt Breheny 2006; Tulviste 1998) või etnopragmaatikaks (vt *Ethnopragmatics* 2006). Igal juhul on oluline, et keelestruktuuride (väljendite, aga ka üksiksõnade) taga on keelekasutajate konventsionaalsed teadmised suhtlusprotsessist tervikuna, selle osalistest, liigendusest ja eesmärkidest.

Leksikaalseid käeväljendeid kogudes ja süstematiseerides sooviti kontrollida hüpoteesi, et käte liigutuste keelelisel esiletoomisel on seos emotsioonide väljendamisega. Juba aastaid tagasi on Felix Oinas rahvalaulude põhjal osutanud, et eesti, soome ja karjala keeles ning mordva keeltes on levinud väljendid, mis näitavad, et käte liigutuste abil väljendatakse emotsioone: hirmu, ahastust, üllatust (Oinas 1979: 53). Tema järgi on meil esindatud nende „ahastusvormelite“ kaks põhitüüpi: *käte kokku löömine* ja *rusikaga vastu rinda tagumine*, mille funktsiooniks on endale põhjustatud füüsilise valuga kompenseerida emotsionaalset hingepeina. Ta juhib tähelepanu ka asjaolule, et ajaloo varasematel etappidel on emotsioonide intensiivse väljelaamise purtsatused olnud täiesti tavaline käitumine: meelega rebiti lõhki oma riideid, kisti juukseid, viskuti pikali, rammiti peaga ust jms. Tänapäeva kultuursete rahvaste puhul on need vägivaldsed žestid väidetavalt talletunud vaid rahvalauludes ja keelelistes klišeedes (Oinas 1979: 54).

Idee, et käte liigutusi kirjeldavad keelendid on emotsioonidega seotud süstemaatilisemalt kui vaid mõnes üksikus väljendis, toetub ühest küljest psühholoogias tehtud uuringutele. Videolõike analüüsid on märgatud, et kehaasendid ja -liigutused, sh eriti käte liigutused on tõepoolest seotud emotsioonidega ning et nende varieerumine eristab mingil määral ka emotsioone üksteisest (Wallbott 1998; Gibbs 2006: 251). Teisest küljest toetub idee kognitiivsele paradigmale, kus peetakse seda, et emotsioonid seostuvad inimmeelles liikumisega ja liigutustega, üldiselt vaikumisi kehtivaks tõsiasjaks, mille peegeldusi võib näha ka keeleväljendites. Selle tendentsi väljenduseks peetakse näiteks sõnade *emotion* ja *motion* tuletatust samast ladinakeelsest tüvest *movere* 'liikuma' (Gibbs 2006: 243; vastuväidete kohta vt Bloem 2008). Liikumise ja liigutuste üldisem emotsioonidega seostamine kajastub ka eesti keeles, näiteks teatavates situatsioonides me oleme *hingepõhjani liigutatud* või halvemal juhul *löödud*.

Kognitiivselt orienteeritud lingvistikas ei uurita aga videolõike, vaid keeleväljendeid ja nende semantikat, mis käte kommunikatiivse funktsiooniga liigutusi ja asendeid samuti omal kombel salvestanud on. Omal kombel sellepärast, et mitte alati pole selge, kas keeleväljendite taga on tõepoolest kunagi tõeliselt aset leidnud (ja üha korduv) tegevusmuster või on tegu hoopis mõistestaja fantaasial põhineva liialdusega. Näiteks, kui nõustumist kirjeldatakse *millelegi kahe käega alla kirjutamisena* ja domineerimist *kellegi enda sõrme ümber mässimisena*, siis tundub, et tegemist on pigem situatsioonide kujundliku fabritseerimise kui kirjeldamisega. Seevastu käežestidele osutavate väljendverbidega kirjeldatavad sündmused (*käega löömine, käte tõstmine* jne) tunduvad tõepärased ja usutavad. Teise uurimisprobleemina vaadeldakse artiklis seda, mis asjaoludel salvestab keel käte suhtluslikke liigutusi neid eelkõige neutraalselt dokumenteerides ning millal vastavalt mõistestaja eelistustele moonutades ja/või võimendades.

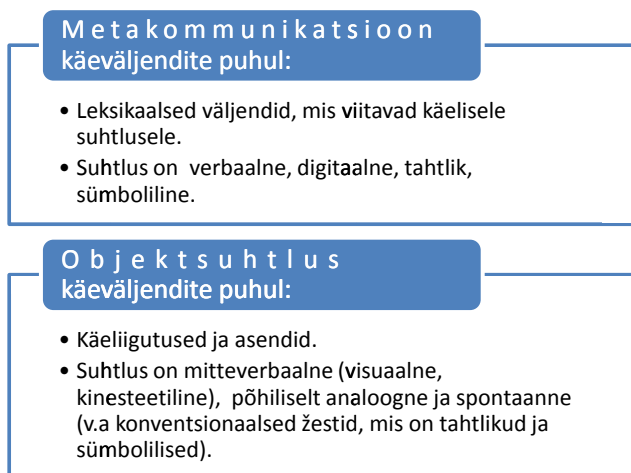
Teoreetiline taust

Loomulikult ei ole eesti keel suhtlusliigutusi kirjeldavate väljendite poolest unikaalne, neid leidub paljudes keeltes. Selliste väljendite olemasolu on välja toodud ka näiteks inglise (Vanparys 1995; Goossens 1995) ja pärsia keele puhul (Moinfar 1979). Saksa lingvistilises traditsioonis nimetatakse konventsionaalseid žeste vahendavaid idiomaatilisi väljendeid kinegrammideks (Dobrovolski, Piirainen 2005: 99-100; Burger 1976: 318). Keelendeid, mis inimese siseseisundi teatavaid aspekte väliselt vaadeldavate käitumisilmingute kaudu metonüümselt vahendavad, on nimetatud ka visualisatsioonideks (Krikmann 1998). See, milliseid liigutusi mingis kultuuris iseloomulikuks peetakse ja keelendatakse, võib varieeruda. Samal ajal on vähemalt osa sellistest väljenditest kultuuriülesed, näiteks meilgi tuntud väljendi *käiseid üles käärima* 'tööle hakkama' vaste on olemas paljudes Euroopa keeltes (nt inglise, rootsi, hollandi, vene, saksa, prantsuse, soome jne), seda arvatavasti just nendes piirkondades, kus traditsiooniliselt on pikkade varrukatega rõivastust kantud (Dobrovolski, Piirainen 2005: 219–221).

Kuigi suhtlusliigutusi kirjeldavaid väljendeid on paljudes keeltes, on käeväljendite emotsioonidele viitavat aspekti seni suhteliselt vähe käsitletud.¹

¹ Lingviste huvitab enamasti hoopis kätt kui kehaosa tähistava sõna tähenduse abst-

Vähene tähelepanu võib ositi olla tingitud sellest, et emotsioonide väljendamist ja keelelist suhtlemist on peetud kaheks paralleelseks ja põhimõtteliselt erinevaks kommunikatsioonisüsteemiks (Buck 1989: 2; Reilley, Seibert 2003: 552). Kui keel on loomult digitaalne informatsiooni kandja, siis emotsioonide väljendamine kuulub nn analoogilise kommunikatsiooni hulka, kus informatsiooni kannavad hääletoon, näoilme, käed ja teised kehaliikmed (Foolen 1997: 19). Seepärast nimetataksegi artiklis uuritavaid käeväljendeid *meta-kommunikatiivseteks*: nad kujutavad endast analoogse kommunikatsiooni üksuste (käeliigutuste ja emotsioonide) kohta kasutatavaid digitaalse kommunikatsiooni üksusi (keeleväljendeid). Skemaatilisel esitab verbaalse meta-kommunikatsiooni ja käelise objektsuhtluse tasandeid joonis 1.

Joonis 1. Metakommunikatsiooni ja objektsuhtluse tasandid.

Leksikaalsete käeväljendite puhul näivad emotsioonid kõne alla tulevat eeskätt objektsuhtluse tasandil. Eesti keele metakommunikatiivsete väljendite varasematest uurimustest ongi selgunud, et vähemalt suulise suhtluse iseloomustamisel pööravad kõnelejad muuhulgas tähelepanu ka kõnet saatvatele emotsioonidele, neid väljendavatele liigutustele ja muudele kehalistele aspektidele (Vainik 1987: 117). Mõistestamise objektiks oleva suhtluse osaliste emotsioonidega tegeldes on vaja arvestada keelekasutajate konventsionaalsete teadmistega, mis neil on suhtlusprotsessist, selle osalistest, liigendusest ja eesmärkidest (vt nt Öim 1976). Kõige järjekindlam on mingi väljendi semantika mõistmiseks oluliste taustateadmiste ja järelduste arvessevõtmises kahtlemata Charles Fillmore'ist (1985) lähtuv freimisemantika. Selle raames on määratletud ka üldise kõnesuhtluse freimi struktuur, kuhu kuuluvad Algataja ja Vastuvõtja semantilised rollid, Sõnum ning Meedium (Johnson jt 2001: 13). Uurimuse ühe osana on püütud tuvastada ka metakommunikatiivsete käeväljendite aluseks olevaid käelise suhtluse freime kui üldistatud teadmisstruktuure, mis hõlmavad käeliste suhtlusaktide tavalisi osalisi, nende staatust, eesmärki, emotsioone jne.

raheerumine ja grammatiseerumine (vt nt Tenjes 2006; Ojutkangas 2001).

Emotsioonidest võib aga leida jälgi ka verbaalse metakommunikatsiooni enda tasandilt. Emotsioonikeele pragmaatika uurijad väidavad, et afektiivse kogemuse interpretatsioon on situatsioonisidus ja arvestab kas mõeldava või tegeliku kuulajaskonnaga ning moodustab seetõttu omaette kommunikatiivse akti (Schnall 2005: 28). Käelise suhtluse kirjeldus ei ole seega pelk kirjeldus, vaid on mõeldud kedagi mõjutama ja ühtlasi kõneleja suhtumist väljendama. Emotsioonidega on tihedasti seotud hinnangute andmine (Bednarek 2009: 150). Kirjanduses ongi esile toodud väärtushinnangute rolli keeleliste suhtlusaktide piltlikul kujutamisel. Näiteks inglise keeles on mitteverbaalse kommunikatsiooni aktidele viitamine kasutusel lähtevaldkonnana kirjeldamiseks piltlikult suulise kõne intensiivsust: kas selle vähesust – nagu nt väljendiga *raise one's eyebrows* 'kulme kergitama'–, rohkust või koguni liialdamist, nagu väljendiga *beat one's breast* 'vastu rinda taguma'. Oletatakse, et negatiivne väärtushinnang sugeneb sellistesse väljenditesse suhtlusakti visuaalse külje fokuseerimise tõttu (Pauwels, Simon-Vandenberg 1995: 63). Hinnangulisust on nii verbaalse objektsuhtluse kui ka metakommunikatsiooni tasandil täheldatud ka eesti keele puhul (nt Vainik 1990: 554–555).

Emotsioonidega on seotud ka väljendite ekspressiivsus (Foolen 1997: 15) ning mõjukustaotlus (Schnall 2005: 29). Piltlikult viidatakse käelisele interaktsioonile ka selliste nähtuste kirjeldamisel, mis jäävad objektiivselt võttes reaalsest füüsilisest interaktsioonist väljapoole, nagu võimusuhted, lepingud, koostöö, kontroll ja vastutus (vt nt Yu 2000). Tähtsuse laiendamine konkreetsest füüsilisest tegevusest sotsiaalsete suhete regulatsiooni alale toimub kognitiivse projektsiooni selliste mehhanismide abil nagu mõistemetafoor ja metonüümia (Lakoff, Johnson 1980; 1999). Üldise põhjenduse annab sellele tendentsile kehapõhisuse teooria, mis rõhutab inimkeha ja selle alusvõimete tähtsust nii füüsilise kui ka sotsiaalse maailmaga suhestumisel (vt nt Gibbs 2006). Käsi kehaosana on kindlasti üks esmaseid maailmaga suhestumise instrumente ning seega pole üllatav näha kätt ja selle osi funktsioneerimas mõõdupuuna mitmesugustes kognitiivsetes valdkondades.

Eeldatavasti tuleks ka kehasuhtluse kirjeldusi tõlgendades silmas pidada kommunikatsioonile üldiselt omast relevantsuspõhimõtet, mis tähendab üldjoontes seda, et suhtluse eesmärgiks on saavutada minimaalsete pingutustega maksimaalne kognitiivne mõju (Schnall 2005: 28; Sperber, Wilson 1995). Kui käed ja käte liigutuste mainimine tuuakse sisse suhtlusolukordade verbaalsetesse iseloomustustesse, siis peab see olema kuidagi relevantne. Üks selliseid relevantse ongi see, et võimaldatakse teha järeldusi kas mõistestustes sisalduvate implitsiitsete suhtlejate või mõistestaja enese emotsionaalse hoiaku kohta.

Materjal ja meetod

Uurimismaterjal on sõnastikest, andmebaasidest ja internetist kokku otsitud mitmes järgus. Esiteks otsiti välja võimalikult kõik eesti keele kinnistunud väljendid, mis sisaldavad *kätt* või mõnd selle osa (*sõrme*, *näppu*, *rusikat*, *õlga*, *küünarnukki* jne). Selleks moodustati Saareste sõnaraamatu (1958–1968) artikli „KÄSI” põhjal otsisõnade loend (27 mõistet) ja viidi nendega läbi pärinud fraasiverbide andmebaasis (<http://www.cl.ut.ee/ressursid/pysiyhendid>), mis põhineb kuuel sõnaraamatul või -loendil. Tavapäraste nimetuste kõrval

oli nimekirjas ka käe või selle osi märkivate sõnade stilistilisi sünonüüme (*käpp, pats, nürk, trääs*). Et fraasiverbide andmebaasis kajastuvad ainult Saareste sõnaraamatu indeksis (1979) esinevad keelendid, kontrolliti lisaks ka selle sõnaraamatu sisuartikleid, kus mõni neist otsisõnadest esineb. Teiseks välistati kogutud 550 väljendi hulgast abstraktsed – nagu (vihma) *kätte jääma* ja *kätte jõudma* (kevad) – ning vaadeldi selliseid väljendeid (ca 330), mis oma tähendusega kas otsesemalt või kaudsemalt viitavad suhtlusele, s.t eeldavad väljendite aluseks olevas mõistelises alussituatsioonis tüüpiliselt vähemalt kaht osalist ja nendevahelist interaktsiooni (nt *näppu viibutama, sõbrakätt ulatama, õlale patsutama*). Järgmise sammuna kontrolliti väljendite esinemust internetis Google'i otsingumootori abiga ja korjati nii nende otsetähendusliku kui ka piltliku kasutamise näiteid. Selle töö käigus sugenes esialgsele väljendite nimekirjale lisa: kokku talletati andmebaasi ca 400 väljendit (sisaldab nende leksikaalseid variante). Näitelauseid on talletatud ligi 1200, neist kolmandik on ilmselgelt piltlikud.

Ainestik on vormilt heterogeenne, domineerivad kinnistunud mitmesõnalised või mitmest komponendist koosnevad väljendid: väljendverbid (*käega lööma, näpuga näitama, õlgu kehitama*), liitnimisõnad (*küünarnukitunne, põidlaküüt, näpunäide*), fraseologismid (*viis pihku andma, sõrme kuradile andma*), sõnaühendid (*käsi pikal, õlg õla kõrval*), tuletised (*kättelema, patsutama, käperdama*), kõnekäänud (*käsi peseb kätt*) jne. Allikate mitmekesisusest johtuvalt on väljendite hulgas nii haruldasi kui ka aktiivsest käibest kadunud (*nürkima, kätt täitma* 'vaimulikkude ametisse pühisema', *käsimurd* 'kähmlus', *käsi tõstelema, käed perssele panema* jne), aga ka selliseid, mis on alles kujunemas iseseisvateks mõistelisteks tervikuteks (*küüsi närima* 'närveldama', *käsi väänama* 'oma üleolekut peale suruma') või on teisest kultuurist ülevõetuna meil alles kohanemas ja kinnistumas (nt *keskmist sõrme näitama*).

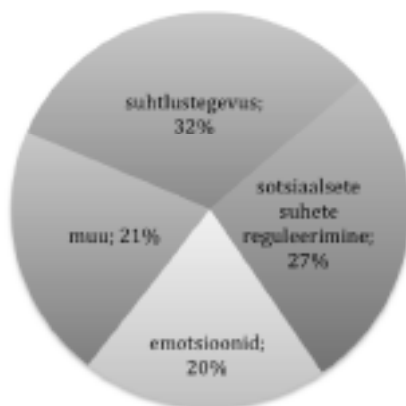
Et uurimuse keskmes on semantika, s.t käeväljendite tähendused, on materjal andmebaasi kandmisel uurija introspektsioonile² tuginedes kategoriseeritud mitme semantilise kriteeriumi põhjal, nagu väljendiga viidatav primaarne valdkond (nt emotsionaalne reaktsioon, sotsiaalne interaktsioon laiemalt jpt), situatsiooni põhitüüp (kooperatiivne vs. mittekooperatiivne), partnerite eeldatav distants (kontakt, optimaalne suhtlusdistants, kauge). Kus see on oluline, on määratud ka partnerite staatus (ülem, alam, võrdne), roll kirjeldatavas suhtlusaktis (Algataja, Vastaja), emotsionaalsed seisundid, eeldatavad eesmärgid, tegevuse laad (tahtlik, spontaanne), füüsilise liigutuse eeldatav esinemine või puudumine. Kirjeldamise objektiks ei ole mitte niivõrd üksikväljendite semantika, kuivõrd mõistelised struktuurid, mis esitavad üldistatud teadmist koreferentsiaalsetest ja/või tähenduselt lähedaste väljenditega viidatavatest situatsioonidest, mida võib tinglikult nimetada käelise suhtluse freimideks. Väljendid on andmebaasis koondatud 115 sellise freimi või alussituatsiooni alla, milles üksuste hulk on väga varieeruv, ulatudes ühest 29-ni (vägivaldse käitumise freim).

Andmebaas on põhimõtteliselt loodud laiemaid eesmärges silmas pidades kui emotsioonide ja suhtluslike käeliigutuste seoste tuvastamine ning selle artikli tarbeks on kasutatud vaid osa selle võimalustest. Põhimeetodiks on uurija keelepädevusele tuginev kvalitatiivne analüüs koos mõningate lihtsate kvantitatiivsete kokkuvõtetega. Kõik lausenäited on kogutud internetist ajavahemikul 1. VI–30. IX 2007.

² Introspektsiooni kui lingvistika meetodi kohta vt nt Huumo 2008.

Tulemused

Emotsioonid objektsuhtluse tasandil. Kui arvesse võtta kõiki uurimise all olnud käeväljendeid ja nende taustal toimivaid implitsiitseid käelise suhtluse freime, siis ilmneb, et tinglikult saab need rühmitada selle põhjal, mis aspekt on neis esiplaanil (vt joonist 2).

Joonis 2. Käelise suhtluse freimide temaatiline jaotus.

Materjalist on 80% otseselt seotud käelise suhtlustegevuse sooritamise, sotsiaalsete suhete regulatsiooni ja emotsioonide väljendamisega (vt täpsemalt Vainik 2009: 474). Kaks nendest kolmest valdkonnast – emotsioonide väljendamine ja suhtlustegevused – seostuvad 95 protsendil juhtudest otseselt füüsiliste liigutustega. Sotsiaalsete suhete regulatsiooni valdkonnas (hõlmab võimusuhteid, lepinguid, vastutuse võtmist, vabaduse andmist/piiramist, koostööd, kontrolli ja juhtimist) kalduvad keelendid olema tähenduselt abstraktsemad ja piltlikud, suuresti välistades reaalse füüsilise tegevuse (75%). Nende väljendite puhul seostub emotsionaalsus metakommunikatsiooni tasandiga.

Materjalist umbes viiendik oli niisugune, kus keelend kirjeldab otseselt emotsiooni käelist väljendusliigutust (joonis 2). Nii emotsionaalne kui ka liigutuslik komponent on tähenduses esiplaanil ja viimane esindab emotsionaalset seisundit metonüümiliselt (VÄLJENDUS ESINDAB EMOTSIOONI).³ Emotsioonid panevad meid *käsi ringutama* (ahastus), *püsti ajama* (võidurõõm), *hõõruma* (kahjurõõm), *kokku lööma* (imetus/heameel), *laiutama* (nõutus), *murdma* (ahastus/viha), *rusikasse ~ rulli ajama* või *tõmbama* (viha), *võime käed rippu lasta* või *nad võivad sinna vajuda* (lootusetus); *võime käega heita, lüüa, visata, rehmata* (ükskõiksus/tülpimus), *otsaette laksata* (pettus eneses), *kättega peast haarata* (ahastus), *õlgu kehitada* (nõutus/kahtlus) ja *võbistada* (hirm), *sõrmi murda* (ärevus). Iseloomulik on, et nende väljendite puhul ei ole emotsiooni kogeja passiivne, vaid teda kujutatakse tegevuse

³ Metonüümia VÄLJENDUS ESINDAB EMOTSIOONI on artikli autori sõnastatud. See seisab vahepealsel positsioonil metonüümiate hierarhias, kus spetsiifilist juhtumit kirjeldab nt LONGUS KEHAASEND ESINDAB KURBUST ja kõige üldisemat juhtumit TAGAJÄRG ESINDAB PÕHJUST (Barcelona 2000: 43).

aktiivse subjektina, isegi kui selleks tegevuseks on kätega suhteliselt kasutute liigutuste tegemine: ringutamine, laiutamine, rippu laskmine, (tühja) löömine või viskamine jmt.

Uuritud ainetikus leidub kirjeldusi märksa rohkem negatiivseid (74%) kui positiivseid (18%) emotsioone väljendavate liigutuste kohta, korreleerudes tendentsiga emotsioonisonavaras, kus samuti negatiivsete emotsioonide nimetused prevaleerivad positiivsete üle (Schrauf, Sanchez 2004: 282; Vainik 2002: 69). Väike osa (8%) uuritud väljenditest kirjeldab ambivalentseid või määratlematu valentsiga emotsioone (kahjurõõmu, ükskõiksust, üllatust).

Mõne emotsiooni puhul on nende väljendamiseks kinnistunud kindlad käeliigutused või asendid, näiteks kurbust seostatakse pisarate pühkimisega (*silma näppu võtma, silmi peos hoidma või pihku võtma*) ja viha käe rusikasse tõmbamisega (*kätt taskus rusikasse tõmbama, rusikad rulli tõmbama, käsi rusikasse ajama*). Nagu löigu algul esitatud loetelustki näha, ei pruugi aga väljendusliigutused ega seega ka neid kirjeldavad keelendid siiski alati olla ühetähenduslikud. Näiteks saab *käsi kokku lüüa* ühtviisi nii rõõmust kui ka imestusest, *käsi* võib *hõõruda* nii siirast heameelest kui ka kahjurõõmust, *ringutada* nii ahastusest kui ka rammestusest. Selleks et aru saada, millise emotsiooni väljendava liigutuse kirjeldusega on tegu, on tarvis arvestada konteksti, s.t lauset, milles väljend esineb. Emotsioonide määratlused, mis on esitatud eespool väljendite taga sulgudes, kujutavad endast analüüsitud lausete põhjal tehtud üldistusi ja hõlmavad nende väljendite tüüpilisemaid näiteid. Allpool on internetist leitud *käe*-väljendeid, mispuhul emotsioon ise on lauses koos käeväljendiga eksplitsiitselt nimetatud (näited 1–3) või ka ei ole. Näidetes 4–9 on sulgudes võrdusmärgi taha lisatud oletatav emotsioon.

1. Naabrimees lõi *imestades käsi kokku* ja küsis luba imeelukat naisele ka näidata! (publik.delfi.ee/jokes/index.php?sdate=&category)
2. Olgugi et nendel meistrivõistlustel ei jagata punkte, palle ega mõõdeta sekundeid ja meetreid, pani pinge võistlejaid *ärevalt sõrmi murdma*. (www.tv.postimees.ee/210107/esileht/siseuudised/.../240053.php)
3. Ta ise oli suures *ahastuses* ja *ringutas käsi* ning nuttis ja ahastas: „Ja mind on maha jäetud!” (www.ajamargid.com/nagemus-puhade-ulesvotmisest)
4. Jutt, et kaevandamine vallale lisaraha sisse toob, paneb vanaproua *käega rehmana* (= tülpimust tundma): „Ei meie elu sellest küll paremaks lähe.” (www.pohjarannik.ee/modules.php?name=News&file)
5. „Mõned neist mäletavad, kuidas Tarmo kord teatas – tema eluunistus on kedagi tappa, et saada teada, mis tunne siis on”, *võbistas* kriminaalpolitseinik *õlgu* (= oli hirmul). (www.postimees.ee/leht/96/06/27/krimi.htm)
6. Direktor *hõõrus käsi* (= tundis heameelt). „Suurepärase”, kiitis ta. (sini.ehi.ee/oppetool/sotsioloogia/kaastoo-sep.html)
7. „Tulin just eile Eestisse ja täna uudiseid lugedes *vajusid* mul lihtsalt *käed rippu* (= tundsin lootusetust), selline vassimine,” kommenteeris Aavik. (www.aripaev.ee/3378/uud_uudid_x_337806.html)
8. Vägivaldset ja räiget teksti on suhteliselt lihtne kirjutada ja siis saab *endale pihku naerda* (= kahjurõõmu tunda) kui moraalijüngrid õhku ahmivad. (www.arfarvab.blogspot.com/2007/04/vgivalda-palju-vgivalda-veel-rohkem.html)

9. Loomulikult hoiaks loodiga harjunud inimesed *kätega pead kinni* (= oleks ahastuses), aga tuletan meelde, et looduses pole sirgjooni! (www.greengate.ee/index.php?page=1&id1=15882 - 75k)

Tähelepanu äratav, et suur osa emotsioone otseselt esindavatest käeliigutustest on autotaktilised, mispuhul emotsiooni kogeja/tegevussubjekt puudutab iseennast (nt *käsi kokku lööma, käsi hõõruma, murdma, sõrmi murdma, käega otsaette laksama, kätega peast kinni haarama*). Nagu on osutanud F. Oinas (1979: 54), võivad käeliigutused olla loomult kompensatiivsed, mispuhul endale põhjustatud füüsilise ebamugavustundega „asendatakse” (kellegi või millegi teise põhjustatud) psühholoogilist ebamugavustunnet. See on loogiline negatiivsete emotsioonide puhul, aga autotaktiliseid väljendusliigutusi on ka positiivsetel emotsioonidel. Arvatavasti ei ole autotaktiliste liigutuste põhjuseks mitte niivõrd emotsiooni valents, kuivõrd selle intensiivsusega/aktivatsiooniga toimetulek. Selle poolt räägivad ka sellised suhteliselt staatilisi käte asendeid kirjeldavad väljendid nagu *kahe käega kõhtu kinni hoidma* (toimetulek naerust tingitud ülerõhuga?), *kätega pead kinni hoidma* (püüd kontrolli alla saada peas toimuvat?), *küüsi näririma* (nii küünete kui ka hammaste üheaegne tasalülitamine?), *näppu imema* (näpp osalist rahuldust pakkuva siirdeobjektina pettumuse korral?).

Emotsionaalse reaktsiooni seotusest kommunikatiivsete situatsioonidega annavad selget tunnistust juhtumid, kus käeline emotsioonikirjeldus on lisatud otsese kõne saatelausesse (näited 3–5) või vahetult otsese kõne naabruse (näide 6). Verbaalne ja kehaline suhtlus esinevad kirjeldatavas olukorras samaaegselt ning emotsioonide väljendamist peetakse selle märkimist väärivaks osaks (vt Vainik 1987: 117).

Materjalist kolmandik (vt joonist 2) on niisugune, mille puhul tõuseb esile käelise suhtlustegevuse sooritamise aspekt ja emotsioonide sisaldumine neid olukordi meie teadmistes esindavates freimides võib olla pelgalt järeldatav. Primaarselt suhtlustegevusena võime näiteks *kätt tõsta* (signaliseerida), *väristada* või *välja sirutada* (kerjata), *kõrva äärde tõsta* (au anda), *suu ette panna* (vaikima sundida), *(sõbra)kätt ulatada* (abistada); kellegi teise *kätt raputada*, *suruda*, *laksata* (tervitada); käega võime *viibata*, *vehkida*, *lehvitada* (eemalt signaliseerida); *käsi kokku lüüa* ~ *taguda* (aplausiga tänades), *püsti* ~ *üles tõsta* (allaandmise märgiks); *rinnale risti lüüa* (enda kehtestamiseks). Võime *rusikat raputada*, *viibutada*, *nina alla pista* (ähvardada); *näppu viibutada* (hoiatada), *visata* (kontserdil poolehoidu näidata) jne.

Et metakommunikatiivsed käeväljendid kajastavad emotsiooni kogejat aktiivse tegevussubjektina, siis on mõistetav, et vahetegemine käe liigutuse kui n-ö puhtalt emotsionaalse reaktsiooni ja suhtlustegevuse eristamine ei saa pelgalt keelelise kirjelduse põhjal olla kuigi jäik. Spontaanses suhtluses on nii, et oma emotsionaalse seisundi kohta tagasiside andmisega me juba sooritamegi ühtlasi ka suhtlustegevusi (Buck 1989: 6). Siinses käsitluses klassifitseeritakse suhtlustegevusena seda, kui väljendi tähenduses ei ole esiplaanil mitte niivõrd emotsiooni vahetu ja pooltahtlik väljendusliigutus, vaid liigutuse sooritaja kavatsus mõjutada suhtluspartnerit (ta käitumist, teadmisi, emotsioone). Sellised liigutused võivad olla kultuuriliselt kinnistunud kindla tähendusega ja tahtlikult sooritatavateks žestideks ja seega omandanud juba sümbolse kommunikatsiooni tunnuseid (Buck 1989: 5).

Näiteks väljendid *käsi südamel ~ südame peal, kätt südamele ~ rinnale panema; (endale) rusikaga vastu rinda ~ rindu taguma* kirjeldavad autotaktilist liigutust, mida tehakse sooviga veenda vestluspartnerit oma kavatsuste või ütluste siiruses. Kahtlemata kujutavad need endast ka sooritaja emotsioonide demonstreerimist, kuid erinevalt F. Oinase (1979) rahvalauludel põhinevatest tähelepanekutest ei väljenda see žest tänapäevases käibes enam ühemõtteliselt ahastust. Väljendatavaks tundeks võivad olla ka nt kahtluste tõttu esilekutsutud nõrdimus (näide 10, 11) või uhkus (näide 12). Kui inimene ütleb, et ta paneb midagi väites käe rinnale, siis realselt ta ei pruugi seda taha, juba selle ütlemisega on ta sooritanud siiruskinnituse.

10. Ta kinnitab *kätt südamele pannes*, et pole tegelenud ebaseadusliku jälitustegevusega. (www.arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/97/10/27/krimi.htm)

11. Keskinister Laanet aga ajas end esijalgadele püsti ja *tagus rusikaga rindu*, et meil niisugust asja pole. (www.hip.ee/300107/kommentaari-keskus.php?ARTIKKEL)

12. Peab siis tõesti endale kogu aeg *rusikaga vastu rinda taguma* ja kinnitama: „Ma olen mees!” (lynx-de-lux.blogspot.com/2007_07_01_archive.html)

Konkreetsemalt suhtlussituatsioonid kirjeldavate väljendite puhul on võimalik määratleda, kas alussituatsioonis on tegu loomult kooperatiivse või mittekooperatiivse suhtlusega.⁴ Esimesel juhul lähtuvad suhtlejad ühistest ja teisel juhul vastandlikest huvidest. Näiteks väljend *õlale patsutama* kirjeldab kooperatiivset ja *käsi väänama* mittekooperatiivset (suhtlus)tegevust. Samuti on tihti võimalik sedastada, et suhtluspartnerite staatused on ebavõrdsed (nt *kätt väristama*, eeldab algataja ehk tegevussubjekti alamt staatust) või ei ole staatusel tähtsust (nt *kättelema* kirjeldab mis tahes staatustega suhtlejate tervitusrituaali). Et käelise suhtluse alussituatsioonis on vajalik vähemalt kahe suhtleja olemasolu, siis saab mõistestusega tähelepanu pöörata kas rohkem suhtlustsükli algataja või reageerija tegevusele, näiteks väljendipaar *vastu näppe andma/saama* kirjeldab sama alussituatsiooni (karistamist) tähelepanu kahe erineva fookusega. Kommunikatiivse alussituatsiooni nende asjaolude kõrval on osalejate emotsionaalset tausta puudutavad teadmised suhteliselt perifeersemad ja emotsioonide kvaliteedi ning intensiivsuse üle on üldjuhul raskem otsustada.

Teadmised emotsionaalsetest seisunditest võivad käelise suhtluse alussituatsioonis sisalduda sel moel, et osa kommunikatiivsetest (käe)liigutusest on emotsionaalsetest seisunditest indutseeritud, kusjuures emotsiooni kogeja on ühtlasi kirjeldatava käeliigutuse tegevussubjekt (vt tabelit 1).

Üldist tendentsi võib sõnastada nii: positiivsed emotsioonid indutseerivad ainult kooperatiivseid suhtlusliigutusi (näited 13–15), negatiivsed ja ambivalentse⁵ emotsioonid võivad indutseerida nii kooperatiivseid (nt *käte abitu tõstmine* allaandmise märgiks, näide 16) kui ka mittekooperatiivseid suhtlusliigutusi (näited 17–21).

⁴ Emotsionaalseid reaktsioone kirjeldavate väljendite puhul see kriteerium ei toimi: raske on määratleda, kas näiteks *õlgade kehitamine* või ahastuses *käte ringutamise* on kooperatiivsed või ei ole.

⁵ Ambivalentseid näiteks selles mõttes, et emotsiooni kogeja ja mõistestaja hindavad valentsi erinevalt.

Tabel 1.

Väljendid emotsioonidest indutseeritud käeliste suhtlusliigutuste kohta

Väljendid	Indutseeriv emotsioon	Käelise suhtlusliigutuse eesmärk	Emotsioon	Suhtlussituatsioon
<i>käsi plaksutama ~ kokku lööma ~ kokku taguma</i>	rõõm/ tänuikkus	demonstreerida poolehoidu	+	+
<i>näppu viskama</i>	vaimustus (rokk- kontserdil)	demonstreerida poolehoidu	+	+
<i>kätt laksama, (õlale) patsutama</i>	sõbralikkus	demonstreerida tunnustust (mänguliselt)	+	+
<i>kättelema, kätt pakkuma ~ andma ~ suruma</i>	sõbralikkus	demonstreerida solidaarsust	+	+
<i>sõbrakätt sirutama ~ ulatama</i>	andestus	demonstreerida koostöövalmidust	+	+
<i>kätt silitama</i>	kiindumus	kinnistada lähedussuhet	+	+
<i>käsi tõstma, käsi ~ käed üles tõstma, käsi ~ käppi püsti ajama</i>	hirm, abitus	demonstreerida tugevamale alistumist	-	+
<i>keskmist sõrme näitama</i>	viha	solvata	-	-
<i>rusikat näitama ~ nina alla pistma</i>	viha	ähvardada	-	-
<i>karvu ~ tukka või kõri pihku võtma, kätega rää- kima ~ selgeks tegema; käsitsi ~ käsipidi kallale ~ kokku minema; küüsi külge lööma</i>	viha/ ärritus	panna maksma füüsiline üleolek	-	-
<i>trääsa näitama</i>	kahjurõõm	demonstreerida üleolekut	+/-	-
<i>käsi ~ käppi ~ näppe külge ajama</i>	iharus	läheneda seksuaalselt	+/-	-
<i>käed risti rinnale lööma</i>	trots	enesekehtestamine	+/-	-

Märkus: + on positiivne emotsioon, kooperatiivne suhtlussituatsioon; - on negatiivne emotsioon, mittekooperatiivne suhtlussituatsioon; +/- on ambivalentne emotsioon või suhtlussituatsioon.

Väljendid, mis kirjeldavad agressiivseid žeste (*keskmist sõrme näitama, rusikat näitama, nina alla pistma*) vahendavad suhtlussituatsioone, milles peale žesti sooritaja emotsiooni on oluline ka tema kavatsus mõjutada suhtluspartneri emotsioone. Ähvardava žestiga tahetakse teises hirmu esile kut-

suda (näide 20) ja ropu žestiga teist solvata/ärritada (näide 21). Suhtlejate emotsioonid on siin komplementaarsed. Sümmeetrilised on nad situatsioonide puhul, mis eeldavad vastastikust samamärgilist emotsiooni, nagu see on kultuuriliste tervitus- ja hüvastijäturituaalide puhul (*kättpidi teretama ~ ter- vitama, kättelema, kätt ~ käega lehvutama*).

13. Kui etendus läbi sai, tõusid tibid püsti ja *viskasid näppu*, nagu oluk- sid rokk-kontserdil. (www.le.ee/?a=uudised&h=2007/6/19 - 14k)
14. Sõbrad *patsutasid* tunnustavalt *õlale*: tark naine, õige otsus. (www.naistemaailm.ee/index.php?module=article&id=7539)
15. Naine *silitab* Maanuse *kätt* ja ütleb, et kui mõnes peres saab raske aeg abielule saatuslikuks, siis neid lähendas see veelgi. (www.naistemaailm.ee/?art_magaz=8&id=8747)
16. Kuulnud käsklust, pillas mees kohvri ja *tõstis käed üles*. (www.minut.ee/looming/03/01/26/1029207.shtml)
17. Keelasin neil nutta ja ütlesin: sarvilisele tuleb *trääsa näidata*, räägi- me parem anekdoote, oleme rõõmsad, kuna me ei saa mitte midagi muu- ta. (www.parnupostimees.ee/011105/.../10059457.php)
18. On's siis tõesti sõnu nii vähe ja viha nii palju, et tuleb *kätega selgeks tegema* minna? (kosmogoonia.blogspot.com/2005_08_01_archive.html)
19. Tädi viskab lapi nurka, *lööb käed risti rinnale* ja põrutab: „Mis sa tast vaatad? See maksab sada krooni!” (www.ekspress.ee/viewdoc/3527636B2F48B40AC2256C8F006937A5)
20. Kriitikutelegi *pistis* ta vahel *rusika nina alla*, kui nad leidsid tema raa- matute juures midagi laita. (www.miksike.ee/docs/.../luuakse_hingekella_evelin.htm)
21. Ja mis ikka kõige hullem osa sellejuures....taksojuhil jätkus veel jul- tumust meile *keskmist sõrme näidata*. (www.krimi.ee/2006/09/06/imre- kaas-tallinnas-valitseb-taksoanarhia/ - 22k)

Teiseks on olemas rühm teatavaid käelisi suhtlusliigutusi vahendavaid väljendeid, mille alussituatsiooni kuulub teadmine, et eelkõige on eesmärgiks mõjutada suhtluspartneri emotsioone. Tabel 2 näitab suhtlussituatsiooni tüü- pe, mille puhul võiks väita, et emotsiooni kogejaks ei ole mitte käe liigutuse sooritaja, vaid tema suhtluspartner. Sellisel puhul saavutatakse suhtlusees- märk partneri emotsioonide mõjutamise kaudu. Seda tehakse kas kooperatiiv- selt (hoiatamine, kerjamine, näide 22 ja 23) või mittekooperatiivselt (häbista- mine, karistamine, süüdistamine, näide 24 ja 25).

22. Äsjailmunud raamatus „Asmerid” pihib Toivo Asmer, et ta ei lähe enam kunagi mõne Eesti sponsori firma ukse taha *kätt väristama*. (www.epl.ee/artikkel/372823)
23. Vanaema armastas *näppu viibutades* hoiatada, et kes kärnkonna pih- ku võtab, saab kätele inetud soolatüükad. (www.loodusajakiri.ee/eesti_ loodus/index.php?...223)
24. 3000 on nii väike summa, et paistab parasjagu joonlauaga *mööda näp- pe andmisena*. (www.minut.ee/comments.pl?sid=82788&op)
25. Eks nii mõnigi *näitas* siis ruttu *näpuga teise peale* heas lootuses, et ehk siis ise pääseb. (www.eesti.ca/main.php?op=article&articleid=14086&PHPSESSID=789249e2fd5da8c57b491008406bb7c5 - 32k)

Tabel 2.

Väljendid emotsioone mõjutavate käeliste suhtlusliigutuste kohta

Väljendid	Eesmärk	Indutseeriv emotsioon	Emot-sioon	Suhtlus-situat-sioon
<i>käsi pikal, käsi pikalt ees; kätt välja sirutama; kätt väristama</i>	kerjamine	kaastunne	+/-	+
<i>näppu ~ sõrme viibutama</i>	hoiatamine	hirm	-	+
<i>(sõrmega) häbi-häbi tegema; sõrme viibutama</i>	häbistamine	häbi	-	-
<i>kõrvu pihku võtma; mööda näppe ~ vastu sõrmi andma, sõrmedele andma, näppude pihta lööma</i>	karistamine	valu	-	-
<i>näpuga ~ sõrmega näitama (teise peale)</i>	süüdistamine	süütunne	-	-

Märkus: + on positiivne emotsioon, kooperatiivne suhtlussituatsioon; - on negatiivne emotsioon, mittekooperatiivne suhtlussituatsioon; +/- on ambivalentne emotsioon või suhtlussituatsioon.

Võib jääda mulje, et kõik suhtlustegevusi kirjeldavad käeliigutused viitavad ühtlasi ka osalejate emotsionaalsetele seisunditele. Päris nii see siiski pole, näiteks väljendid *käega märku andma, kätt tõstma* kirjeldavad kokkuleppelist ja *käega vehkima, käega viipama, kätt lehvitama* spontaansemat signaliseerivat liigutust, mis sooritatakse kaugemalt partneri tähelepanu võitmiseks.

Vaadeldud metakommunikatiivsete *käe*-väljendite puhul on neid motiveerivaks kognitiivseks mehhanismiks konventsionaalsed teadmised: ühest küljest üldiselt käe kasutamise-liigutamise kohta ja teiselt poolt spetsiifilised konventsionaalsete žestide kohta (Kövecses 2002: 207–211).

Emotsioonid metakommunikatsiooni tasandil. Käelist suhtlemist kirjeldavad keeleväljendid on osa verbaalsest suhtlusest, mille eesmärkidena tulevad samuti arvesse kas emotsioonide väljendamine või taotlus neid mõjutada. Keele emotsioonidega seotud funktsioone nimetatakse ekspressiivsuseks ja selle saavutamise üks vahendeid on kahtlemata piltlik keel (Foolen 1997: 16).

Piltliku keele puhul saab eristada positiivseid ja negatiivseid tunnuseid. Positiivsed on need tunnused, mis esinevad lisaks keele tavalisele normatiivsele seisundile. Piltliku keele puhul on sellisteks tunnusteks kujundkõnele omased võtted: metafoorid, metonüümia, hüperbool jm. Negatiivsed on tavalisest olukorrast puuduvad tunnused. Kui otsetähenduslikku, tavalist keelt iseloomustab kompositsionaalsus, siis piltliku keele puhul on selliste negatiivsete tunnustena esile toodud seda, et mitmest osisest koosnevate üksuste (väljendverbide, fraseoloogismide, idioomide) tähendus erineb selle osade

tähenduste kompositsionaalsest kokkuvõttest ega ole nende põhjal ennustatav (Cruse 2000; Hurford jt 2007: 328). Viimasel ajal ja eriti kognitiivses paradigmas on hakatud rääkima ka piltlike väljendite kompositsionaalsusest ja uurima viise, kuidas on kompleksed tähendused motiveeritud (vt nt Langacker 1987; Kövecses 2002; Dobrovolski, Piirainen 2005). Otsetähenduslik ja piltlik keel pole (enam) rangelt eristatavad, vaid paigutuvad sujuvate üleminekutega kontiinumile, mille ühes otsas on otsetähenduslik kujundivaba ja kompositsionaalse tähendusega keel ning teises otsas maksimaalselt kujundlik ja kompositsionaalset tähendust välistav piltlik keel.

Sellist otsetähendusliku ja piltliku keele sujuvat kontiinumit näeme ka metakommunikatiivsete käeväljendite puhul. Täiesti piltliku ja täiesti otse tähenduse vahele jäävad juhtumid, kui väljendi puhul on põhimõtteliselt võimalik nii otsetähenduslik kui ka piltlik tõlgendus (näide 20, 22). Juba väljendid näidetes 4–9 on piltlikud selles mõttes, et kirjeldavad emotsiooni psühhofüüsilise seisundina inimkeha osadega (kätega) aset leidvate füüsiliste liigutuste või asendite kaudu. Meile maalikse sõnadega pilt, selle asemel et emotsiooni lihtsalt nimetada (nagu tehti näidetes 1–3). Metonüümiline piltlik kirjeldus KÄE/KÄTE LIIGUTUS ASENDAB EMOTSIOONI võib olla mõistestaja lahendus olukorras, kus emotsiooni kvantiteedi (intensiivsuse) esiletoomine tundub tähtsam kui selle kvaliteedi täpne määratlemine. Võimalik on ka visuaalse külje rõhutamine ja sellele antava negatiivse väärtushinnangu seos (Pauwels, Simon-Vandenberg 1995: 63).

Mõnevõrra piltlikum ja ekspressiivsem on nende muidu realistlike emotsioonikirjelduste tähendus siis, kui otsetähenduslik tõlgendus on välistatud (Vanparys 1995). See juhtub siis, kui elusa kogeja/tegevussubjekti asemel on lauses kvaasielus tegevussubjekt (näited 26–35). Sellel puhul on selge, et väljendit pole sõna-sõnaliselt ja füüsilise reaalsusena mõtet ega võimalikki tõlgendada. Ei korporatsioonidel, erakondadel, valitsusasutustel ega teatritel pole rangelt võttes ei emotsioone, mida väljendada, ega käsi, mille abil seda teha. Üks seletusi oleks personifikatsioon: elututele nähtustele tunnete ja inimliku käitumise omistamine. Teine viis olukorda seletada oleks, et tegemist on pigem metonüümiaga *totuum pro parte*: organi või asutuse üldnimi asendab lauses selle vastutavaid töötajaid, kelle emotsioone või käitumist tegelikult mõeldakse. Igatahes kumab nende käeväljendite piltlike näidete tagant läbi mõistestaja hinnangulisus ja kavatsus mõjutada nende lausungite lugeja/kuulaja emotsioone.

26. Greenpeace'i kohaleilmumine tekitab elevust ning paneb korporatsioon *ne vihast käsi murdma*. (www.arileht.ee/artikkel/357774)
27. Ja need erakonnad, kelle valijad ei ole sedeleid rikkunud, *naeravad pihku* ja teevad oma Riigikogu, oma valitsuse, omad seadused. (www.epl.ee/artikkel/372942&kommentaarid=0)
28. *Harju maavalitsuski laskis* sel puhul armetult *käed rippu*, soovitades pensionäriperel Paldiski linnavalitsus korteri erastamisest keeldumise pärast kohtusse kaevata. (www.videvik.ee/?id=681-7k)
29. *Riik ja omavalitsused aga laiutavad käsi*, sest seaduse järgi pole tegemist alkoholsete jookidega. (www.juvente.ee/article.php?id=17-19k)
30. Riik sunnib teatreid jätkuvalt *näppu imema*. (www.ohtuleht.ee/index.aspx?id=145507)

31. Linn *patsutas* koduta loomade varjupaigale *õlale*. (www.tartu.postimees.ee/090507/tartu_postimees/259498_foto.php)
32. Lihula vald ähvardab Euroopale *trääsa näidata*. (www.iseseisvus.kongress.ee/indexad12.html?a=page)
33. Parteid ei taha meedial *käsi väänata*. (www.postimees.ee/290605/esileht/170040.php)
34. Praeguse valitsuse poliitika toetab omavalitsuste abitust, kus omavalitsustel tuleb raha toimetulekuks *käsi pikalt ees* juurde küsida. (www.portaal.ell.ee/?class=document&action=print§ion)
35. Kaks aastat tagasi *viibutas* Rahvusvaheline Olümpiakomitee ateenlastele hoiatavalt *näppu*. (www.vabaeuroopa.org/print.aspx?ID=42F0D8F3-946D-4984-B0BB-38F99FB3EDB6&m=12&y=2002-6k)

Nende väljendite kõrval, mis käelise suhtluse situatsioone kirjeldavad realistlikult (kuigi selektiivselt ja seetõttu metonüümia abiga), on veel terve rida märksa piltlikumaid väljendeid, mis viitavad suhtlusega seotud asjaoludele kas tugevasti liialdades või moonutades. Kirjeldatavad sündmused on otsesõnu võetuna äärmiselt vähetõenäolised, seda olenemata sellest, mis laadi subjektidele neid käitumisi omistatakse. Järgnevalt tutvustatakse viise, kuidas mõistestaja suurema mõjukuse saavutamise kaalutlustel reaalsust moonutab.

Ekspressiivsust ja intensiivsust lisab kirjeldusele liialdamine ehk hüperbool, mis avaldub näiteks väljendites *kahe käega alla kirjutama, käte ja jalgadega vastu sõdima, kätel kandma* (näited 36–38). Emotsiooni väljendava liigutuse muidu realistlikku füüsilist komponenti võimendatakse kirjeldusega kuni sinnamaani välja, et sündmuste otsetõlgendus muutub väga ebatõenäoseks või suisa võimatuks ja kehtima jääb ainult emotsionaalne laetus.

36. Meenutage mulle, et mis partei see nüüd oligi, mis *sõdib käte ja jalgadega* erakondade rahastamise läbipaistvuse vastu? (mihkels.wordpress.com/2007/01/.../miljon-ilusate-silmade-est/)
37. Kirjutage *kahe käega alla* presidendi seisukohale, et riigikogu vastutab ainult rahva ees. (www.epl.ee/artikkel/380747&kommentaarid=0&oksad=lahti)
38. Viimane kui erakond on valmis pedagooge *kätel kandma* ja üle kulutama. (www.ohtuleht.ee/index.aspx?id=135964)
39. Olen koolitajate *paremaks käeks* koolituste korraldamisel ja koordineerimisel. (www.self.ee/firm/staff/staff.html - 20k)
40. Julgeoleku, kaitse ja õiguskorra akadeemiat on peetud Vene luure *käepikenduseks*. (www.ohtuleht.ee/index.aspx?id=308011&rss=1)
41. Töönarkomaania kujuneb tasapisi ja alguses ei saa arugi kui oled *kuradile* juba terve *käe andnud*. (www.kliinik.ee/index.php?6,1,5,4,4)
42. Eri soost kaksikutest *haaravad* õed tavaliselt *ohjad enda kätte* ja on vendadest võidukamad nii jooksus kui ka mänguasjade hankimisel. (maa-elu.postimees.ee/110407/esileht/.../254543_print.php)
43. Pealinn *väänab* Tallinna Sadama *käsi*. (www.linnugripp.postimees.ee/220207/esileht/.../tallinn/246108.php)
44. Miks *lüüakse* Türgi *sõrmed sahtli vahele* tühipalja Küprose pärast? (www.arileht.ee/uudised/387244&kommentaarid=0&oksad=lahti)
45. Valitsuse kokkupanek kujuneb Ansipi jaoks raskeks katsumuseks –

võimalikud partnerid kardavad oma sõrmi uuesti kõrvetada. (www.aripaev.ee/2835/arv_juhtkiri.html)

46. Kuid nii hästi, kui Tallinna Vesi on osanud linnajuhid ümber oma sõrme keerata, pole see õnnestunud isegi Merkol mitte. (www.aripaev.ee/3231/arv_juhtkiri.html)

47. Aga miks naised tahavad sind kohe oma käpa alla saada? (www.arileht.ee/artikkel/144458&kommentaariid=1230&oksad=kinni)

48. Foorum on häkkerite käe all. (www.foorum.aro.pri.ee/viewtopic.php?p=312&sid=7bfba9f7ba1e1d64eb49747359de8f97-17k)

Üks suurema ekspressiivsuse saavutamise võtteid on ka absurd: otsesõnu öeldu läheb vastuollu looduseaduste ja/või sotsiaalsete kokkulepetega. Näiteks kurbuse kirjeldused *silmi pihku, näppu või näpu vahele võtma, silmi peos hoidma*. Nende fraseoloogiliste väljenditega kirjeldatakse nutmist nn võimatu sündmusena (Wierzbicka 1999: 297): ei ole mõeldav, et silmad paikneks otsesõnu pihus või näppude vahel. Ometi on seda tüüpi piltliku mõistestuse aluseks tõsiasi, et kui kätega pisaraid pühitakse või varjatakse, siis paiknevad käed silmade juures või nendega kontaktis. Seega on mõistestuse aluseks metonüümia PISARAD ESINDAVAD KURBUST, mis aga konkreetse väljendi tasandil esitatakse absurdina. Otsesõnu tõlgendatuna annavad absurdi ka sellised sotsiaalseid suhteid kirjeldavad väljendid nagu kellegi (*paremaks*) *käeks olema, teiseks käeks saama, käepikendus* (näited 39–40). Meie teadmistega võib vastuolus olla ka viitamine müütilistele olenditele (*sõrme ~ kätt kuradile andma*, näide 41) või vanaaegsetele juhtimistarvikutele (*ohjad peos hoidma ~ pidama; ohje (oma) käes hoidma; ohje enda kätte haarama ~ saama ~ võtma*, näide 42).

Suurema ekspressiivsuse saavutamise võtteks on kahtlemata ka viitamine brutaalsele käitumisele ja piinamismoodustele, nt *käsi väänama, käsi siduma, sõrmi sahtli vahele suruma ~ lööma, käsist ja jalust siduma* (näited 43–44), aga ka valusat õppetundi osutavad väljendid, nagu *sõrmi ~ näppe kõrvetama, näppu löikama ~ lööma* (näide 45). Sageli kasutatakse neis väljendites *käe* asemel stilistilist sünonüümi *käpp*, sellega tuuakse samuti inimsuhtluse iseloomustamisse kujutlus metsikusest ja jämedakoelisusest. Sellised väljendid võivad kirjeldada nii emotsioone väljendavaid liigutusi [nt *üllatuses käpuli (=käppadele) kukkuma ~ lendama*], eesmärgistatud suhtlustegevusi (*käppa andma ~ lööma; käppi külge ajama, käppi püsti ajama*) kui ka sotsiaalseid suhteid abstraktsemalt, näiteks teise inimese üle võimu saavutamist [(*oma*) *käpa alla saada, käpa alla sattuma, käpa all hoidma ~ pidama*, näide 47]. Kuigi küüned kuuluvad nii looma kui ka inimese eksistentsi juurde ja mõnes väljendis kirjeldatakse tõesti inimlikku käitumist (nt *küüsi närima*), mängib enamikus *küüne*-väljenditest kaasa siiski pigem kujutlus loomalikust käitumisest (*küüsi näitama, küüsi vastu ajama, küüsi külge lööma, küüsi langema, küüsisit pääsema*) ja nende taga võib näha vaikimisi toimimas mõistemetafoori INIMENE ON LOOM.

Väga paljude leksikaalsete variantidena esines materjalis kujutlus võimu ja kontrolli saavutamisest, nii et kontrollitav isik on objektistatud, teda kujutletakse millegi vormitu ja pehmena, nagu kalts, võib-olla ka nõõri- või paelajupp. Mõistemetafoori INIMENE ON ESE implitseerib tegusõnade *mäs-sima, mähkima, keerama* kasutamine väljendites (*oma*) *sõrme ümber* või

ümber sõrme keerama ~ mässima ~ mähkima. Kui lause tegevussubjekt on rangelt võttes semantiliselt sobimatu (s.t sõrmetu), siis lisandub täiendav piltlikkuse tasand (näide 46). Orientatsioonimetafoor KONTROLL ON ÜLAL / KONTROLLILE ALLUTATUS ON ALL (Lakoff, Johnson 1980: 15) esineb selistes ühiskondlike suhete regulatsiooni kirjeldavates väljendites nagu *käsi jääb peale, käe all olema, oma käe alla võtma, käpa alla sattuma, käpa all hoidma, pöidla alla panema, pöidla all hoidma*. Allutaja ja alluja on komplementaarses peal/all-suhtes, kusjuures *käsi* (või selle stilistiline sünonüüm *käpp*) esindab siin metonüümselt isikut ja too omakorda kontrolli/jõudu (näide 47 ja 48).

Kui võimu ja kontrolli teostamist kirjeldavates kujundites ei esinda võimu või sellele allutatust isegi mitte terve käsi, vaid kõigest selle osa – *sõrm ~ näpp* või *pöial* –, on tegemist paradoksiga „tühine on tähtis”. Näiteks väljendites *sõrme (kuradile) andma, oma sõrme ümber keerama ~ mässima ~ mähkima, pöidla all hoidma, pöidla alla panema* seostatakse väikese kehaosaga suurt jõudu/võimu ning ulatuslikke tagajärgi. Ilmselt samadel alustel näib seisvat ka *sõrmenipsule* ja muidugi *pöidla hoidmisele ~ pidamisele* omistatav maagiline vägi.

Kokkuvõtlikult võib sedastada, et piltlikkus esineb kahetasandilisena. Kõigepealt väljendite endi piltlikkusena, sest käte liigutuse kirjeldus asendab metonüümselt (*pars pro toto*) emotsionaalset tervikreaktsiooni, ja väljendid on selles tähenduses komplekssete keeleüksustena (väljendverbidena, fraseoloogismidena) keelde kinnistunud. Väljenditesse võib aga olla kivistunud ka mõistetametafoore [nt INIMENE ON LOOM ja KONTROLL ON ÜLAL / KONTROLLILE ALLUTATUS ON ALL (Lakoff, Johnson 1980: 15)], need võivad sisaldada ka teisi kujundkõne võtteid, nagu hüperbool, absurd ja paradoks. Hoopis erinevaks piltlikkuse tasandiks on võimalus neid kompleksseid väljendeid omakorda kasutada kontekstides, kus otsesõnu mainitud tegevussubjekt ei ole rangelt võttes semantiliselt sobilik emotsiooni kogeja ega väljendaja. Käeväljendi tähendust laiendatakse sellega väljapoole vahetu füüsilise interaktsiooni olukordi ja vahendatakse mõistestaja emotsionaalselt kallutatud ning hinnangulist suhtumist.

Kokkuvõte ja arutelu

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kõige üldisemas plaanis tehakse eesti keeles kajastuva naiivse etnopragmaatilise arusaama kohaselt suhtlussituatsioonides kätega peamiselt kolme asja: sooritatakse otseselt suhtlusliigutusi, reguleeritakse sotsiaalseid suhteid või väljendatakse emotsioone. Sellega leidis kinnitust hüpotees, et suhtluse käelise komponendi esiletoomine on seotud emotsioonide väljendamisega. Täpsem analüüs näitas, et emotsioonidega on olemas seos nii mõistestuste objektiks oleva käelise suhtluse tasandil kui ka metakommunikatiivse leksikaalse kirjelduse enda tasandil.

Mõistestuse objektsuhtluse tasandil osutus emotsioonide ja käeliigutuste skaala olevat aga märksa laiem kui sissejuhatuses osutatud ning slaavipäraseks peetavad nn ahastusvormelid *käte kokku löömine* ja *rusikaga vastu rinda tagumine*. Üllatuslikult tuli emotsioonide kirjeldustes esile rohkesti just autotaktiliseid liigutusi kirjeldavaid väljendeid, nagu *käsi hõõruma, sõrmi murdma, kätega peast kinni haarama, küüsi närima, näppu imema, kahe*

käega kõhtu kinni hoidma, mille taga võib tõepoolest olla F. Oinase pakutud kompensatsioonimehhanism. Kuigi käeliigutused ja neid kirjeldavad keelenäidid ei ole kaugeltki ühetähenduslikud, saab teha üldistuse, et rohkem on selliseid väljendeid (ja arvatavasti siis ka iseloomulikke käte liigutusmustreid) negatiivsete emotsioonide tähistamiseks. Et sama tendentsi on kultuuriüleselt täheldatud emotsioonisõnavara osas (Schrauf, Sanchez 2004: 282; Allik 1997: 148), siis võib oletada, et ka põhjus – ohusignaalide eristamise olulisus – on sarnane. Negatiivsete tunnete käeliste väljenduste kirjeldusi on rohkem esiteks seetõttu, et negatiivseid tundeid märgatakse ja liigitatakse rohkematesse kategooriatesse kui positiivseid. Teiseks kujutab negatiivsete emotsioonide käelises tegevuses väljaelamine endast kahtlemata samuti keskkonnast lähtuvat potentsiaalset ohusignaali, mida on tulnud metakommunikatiivsete verbaalsete kirjeldustega võimalikult täpselt eritleda. Peale keelendite, mis viitavad oma tähendusega otseselt emotsioone väljendavatele liigutustele, tuli käeväljendite hulgas ilmsiks ka selliseid, kus suhtlejate emotsionaalsete seisundite kohta käivad teadmised on pigem järeldatavad, kuuludes taustategurina metakommunikatiivsetesse mõistestustesse. Sellised on eelkõige kavatsuslikke suhtlustegevusi kirjeldavad väljendid, mis puhul käeliigutus ei ole enam puhtspontaanne, vaid kultuuriliselt kinnistunud kindlaotstarbeline žest. Üldine tendents on, et positiivsete emotsioonidega seostuvad kooperatiivsed suhtlusliigutused, negatiivsete ja ambivalentsete puhul võivad suhtlusliigutused olla loomult nii kooperatiivsed kui ka mittekooperatiivsed.

Metakommunikatsiooni tasandil võib ilmned a mõistestaja emotiivne ja/või hinnanguline suhtumine. Siin on tegemist keele deskriptiivse ja ekspres-iivse funktsiooni põimumisega: tähenduses ei ole esiplaanil enam otsesõnu väljendatud käeline tegevus, vaid ühiskonnas saavutada tahetav jõuvahekordade muutus. Piltlikkuse loomise vahenditena kasutatakse erinevaid kujundkõnele omaseid võtteid: metonüümiat, metafoori, hüperbooli, absurdi, paradoksi. Piltlikkus võis sisalduda kas väljendis endas või kasutuskontekstis.

Metakommunikatiivsete käeväljendite olemasolu ja rohkus näitavad, et suhtluse kehaliste aspektide üle arutlemine on olnud aktuaalne. Üks põhjusi, miks käelist suhtlust üldse verbaalselt kirjeldatakse ja nimetatakse, võib pidada kultuuriliste normide kehtestamise püüdu, sest „kätega rääkimist” on ebaviisaka käitumisena meie kultuuris taunitud (Pajupuu 1997: 547, 550). Samal ajal näib selle reegli kas reaalsele või justkui rikkumisele osutamine andvat lausungile erilise väljendusjõu. Kuulajani/vastuvõtjani jõuab tänu käeväljendile mulje nii suhtlussituatsiooni enda kui ka selle kirjeldaja emotsionaalsest laetusest. On väidetud, et ekspres-iivse piltliku väljenduse järele on meil psühholoogiline vajadus, sest metafoorid tulevad käiku esmajoones kas keerukates või tavapärasest suuremat väljendusjõudu nõudvates olukordades (Paivio 1979). Eriti produktiivne näib piltlik käeliigutustele viitamine olevat internetifoorumites ja kommentaariumides. Inimesed suhtlevad seal omavahel sünkroonselt, kuid loomulikust suhtlussituatsioonist jääb puudu visuaalse kanali info (Oja 2006). Kehapõhiste visualisatsioonide vohamist võib internetisuhtluses samaaegu motiveerida nii püsiühendite kõneökono-miline kui ka retoorilis-poetiline (nende mõjukusega seotud) funktsioon (Krikmann 2004: 103). Lisaks sobivad visuaalset modaalsust ekspluateerivad kehapõhised mõistestused kommentaariumidesse arvatavasti ka neile kirjan-duses omistatud negatiivse hinnangulisuse tõttu (Pauwels, Simon-Vandenber-gen 1995: 63).

Kuigi artiklis käsitleti käeväljendite keelelisi kirjeldusi, mitte käte abil sooritavat suhtlust ennast, on huvitav märkida, et keeleliste kirjelduste vahendusel joonistuvad välja käitumismustrid, mis on ilmselt seotud inimese loomariigist pärinemisega. Hirmutamise ja allumise žestid, domineerimise väljendused jmt on sügavate evolutsiooniliste juurtega just nagu emotsioonidki (Darwin 1998). Samal ajal sisaldab käelise kommunikatsiooni teine kihistus kokkuleppelisi sümbolilaadseid märke, mis on juba selgesti seotud kultuurilise tausta ja tavadega. Käte ja laiemalt kogu keha abil vahendatavate suhtlussignaalide olemasolu ja märgi staatuse valguses tundub tõepärane oletus, et inimkeele kui suhtlusvahendi algeks ongi evolutsioonilises perspektiivis olnud kehaline tegevus: tants, laul ja näitlemine (vt nt Mikita 2008; Kaplinski 2009). Metakommunikatiivsete käeväljendite uurimine võimaldab põnevat sissevaadet sellesse primaarsesse ja primitiivsesse kommunikatsioonivormi, milles on oma koht olnud ja jätkuvalt on emotsioonide väljendamisel, emotsionaalsete signaalide tõlgendamisel ning situatsioonidele ja tegevustele (sh suhtlusele endale) emotsionaalse hinnangu andmisel.

Tänu

Autor tänab abistavate märkuste eest Arvo Krikmanni ja Heete Sahkaid.

Uurimuse valmimist on toetanud ETF-i grant 7149 ja sihtfinantseeritav teema SF 0050023s09.

Kirjandus

- Allik, Jüri 1997. Eesti keele emotsioone väljendava sõnavara tähendus. – Psühholoogia lihtsusest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 131–150.
- Aprèsjan, Jurij D. 1992. Systemic Lexicography. Euralex-92 Proceedings. Part I. Tampere, lk 3–16.
- Barcelona, Antonio 2000. On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor. – A. Barcelona (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 31–58.
- Bednarek, Monika 2009. Dimensions of Evaluation. *Cognitive and Linguistic Perspectives*. – *Pragmatic and Cognition*, kd 17, nr 1, lk 146–175.
- Bloem, Annelies 2008. Et pource dit ausy Ypocras que u prin tans les melancolies se esmoeuvent: l'évolution sémantico-syntaxique des verbes mouvoir et émouvoir. These de doctorat. K.U. Leuven.
- Breheny, Richard 2006. Communication and Folk Psychology. – *Mind and Language*, kd 21, nr 1, lk 74–107.
- Buck, Ross 1989. On the Semiotics of Emotion. Spontaneous and Symbolic Communication. – W. Koch (ed.), *For a Semiotics of Emotion*. Bochum: Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer, lk
- Burger, Harald 1976. „die achseln zucken“ – zur sprachlichen Kodierung nicht-sprachlicher Kommunikation. – *Wirkendes Wort*, nr 26, lk 311–334.
- Cruise, Alan D. 2000. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cultural Models in Language and Thought*. Dorothy Holland, Naomi Quinn (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- D'Andrade, Roy G. 1987. A Folk Model of the Mind. – D. Holland, N. Quinn (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 112–148.
- Darwin, Charles 1998. *The Expression of Emotion in Man and Animals*. Introduction and Commentary by P. Ekman. Chicago: Chicago University Press.
- Dobrovolski, Dmitri, Piirainen, Elisabeth 2005. *Figurative Language. Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
- Ethnopragmatics. *Understanding Discourse in Cultural Context*. Cliff Goddard (ed.). Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2006.
- Fillmore, Charles J. 1985. Frames and the Semantics of Understanding. – *Quaderni di Semantica*, kd 6, nr 2, lk 222–254.
- Foolen, Ad 1997 *The Expressive Function of Language. Towards a Cognitive Semantic Approach*. – S. Niemeier, R. Dirven (eds.), *The Language of Emotions*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 15–33.
- Gibbs, Raymond W. Jr. 2006. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goossens, Louis 1995. *Metaphonymy. The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action*. – L. Goossens, P. Pauwels, B. Rudzka-Ostyn, A.-M. Simon-Vandenberghe, J. Vanparys (eds.), *By word of Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistics Action in a Cognitive Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, lk 159–174.
- Hurford, James R., Heasley, Brendan, Smith, Michael 2007. *Semantics. A Coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huom, Tuomas 2008. *Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektio-lingvistiikan asemasta kognitiivisessa kielitiedessä*. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007)*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Johnson, Christopher R., Fillmore, Charles J., Wood, Esther J., Ruppenhofer, Joseph, Urban, Margaret, Petruck, Miriam R. L., Baker, Collin 2001. *The FrameNet Project. Tools for Lexicon Building. Version 0.7*, printed July 13, 2001.
- Kaplinski, Jaan 2009. *Paralleele ja parallelisme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo 1998. *On the Relationships of the Rhetorical, Modal, Logical, and Syntactic Planes in Estonian Proverbs*. – *Folklore, elektrooniline ajakiri*. – <http://www.folklore.ee/folklore/vol6/synt.htm> (15. VI 2009).
- Krikmann, Arvo 2004. „Sai hea obaduse vastu obadust”: Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. – *Reetor 3*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kövecses, Zoltan 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, Georg, Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, Georg, Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, Georg, Kövecses, Zoltan 1987. *The Cognitive Model of Anger Inherent in American English*. – D. Holland, N. Quinn (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 195–221.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Mikita, Valdur 2008. *Metsik lingvistika*. [Tallinn:] Grenader.
- Moinfar M. Djafar 1979. *Doigts et main dans les expressions linguistiques en*

- persan. – F. de Sivers (ed.), *La Main et les doigts*. Dans l'expression linguistique. LACITO. Documents. Eurasie 4. Paris: Selaf, lk 49–51.
- Oinas, Felix 1979. *The Hands of Desperation*. – F. de Sivers (ed.), *La main et les doigts*. Dans l'expression linguistique. LACITO. Documents. Eurasie 4. Paris: Selaf, lk 53–54.
- Oja, Anni 2006. *Eesti keel internetis*. – M. Koit, R. Pajusalu, H. Õim (toim), *Keel ja arvuti*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 259–267.
- Ojutkangas, Krista 2001. *Ruuminosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 845.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Paivio, Allan 1979. *Psychological Processes in the Comprehension of Metaphor*. – A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 150–171.
- Pajupu, Hille 1997. *Eestlased ja soomlased – probleemitud suhtlejad*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 547–550; <http://www.eki.ee/teemad/kultuur/estfin/estfin.html>
- Pauwels, Paul, Simon-Vandenberg, Anne-Marie 1995. *Body Parts in Linguistic Action. Underlying Schemata and Value Judgements*. – L. Goossens, P. Pauwels, B. Rudzka-Ostyn, A.-M. Simon-Vandenberg, J. Vanparys (eds.), *By Word of Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistics Action in a Cognitive Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, lk 35–69.
- Reilley, Judy, Seibert, Laura 2003. *Language and Emotion*. – R. J. Davidson, K. R. Scherer, H. H. Goldsmith (eds.), *Handbook of Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press, lk 535–559.
- Saareste, Andrus 1958–1968. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV*. Stockholm: Vaba Eesti.
- Saareste, Andrus 1979. *Eesti keele mõistelise sõnaraamatu indeks*. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
- Schnall, Simone 2005. *The Pragmatics of Emotion Language*. – *Psychological Inquiry*, nr 16, lk 28–31.
- Schrauf, Robert W., Sanchez, Julia 2004. *The Preponderance of Negative Emotion Words in the Emotion Lexicon. A Cross-Generational and Cross-Linguistic Study*. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, kd 25, nr 2–3, lk 266–284.
- Sperber, Deidre, Wilson, David 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Tenjes, Silvi 2006. *Ruumilise keele mehhanismid ja võimalused mõiste KÄSI väljendamisel*. – H. Metslang, M. Langemets, M.-M. Sepper (toim), *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2*. Tallinn, lk 271–284.
- Tulviste, Peeter 1998. *Etnopsühholoogiast ja meist*. – *Rektoriraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 53–57.
- Vainik, Ene 1987. *Eesti keele suhtlussõnavara liigendus ja keelekasutaja intuiitiivne suhtlusmudel*. – *Dialoogi mudelid ja eesti keel*. Tõid eesti filoloogia alalt. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 106–119.
- Vainik, Ene 1990. *Tegusõnad sõnadetegemisest*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 549–556.
- Vainik, Ene 2002. *Kas eestlased on „kuumaverelised“? Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast*. – M. Ereht, E. Ross, A. Õim (toim), *Emakeele Seltsi aastaraamat 47*. Tallinn: Emakeele Selts, lk 63–86.
- Vainik, Ene 2009. *Towards a Conceptualized Model of Bodily Communication*.

- A Study of HAND-Expressions in Estonian. – J. Zlatev, M. Andren (eds.), *Studies in Language and Cognition*. Cambridge Scholars Press, lk 468–483.
- Vanparys, Johan 1995. A Survey of Metalinguistic Metaphors. – L. Goossens, P. Pauwels, B. Rudzka-Ostyn, A.-M. Simon-Vandenberg, J. Vanparys (eds.), *By Word of Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistics Action in a Cognitive Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, lk 1–35.
- Wallbott, Harald 1998. Bodily Expression of Emotion. – *European Journal of Social Psychology*, nr 33, lk 514–535.
- Wierzbicka, Anna 1999. *Emotions Across Languages and Cultures. Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Õim, Haldur 1976. Keelelise interaktsiooni sõnarühma semantiline analüüs. – Keel ja struktuur 9. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 16–64.
- Yu, Ning 2000. Figurative Uses of Finger and Palm in Chinese and English. – *Metaphor & Symbol*, kd 15, nr 3, lk 159–175.

Emotions in the Metacommunicative Hand-Expressions of Estonian

Keywords: Estonian language, metacommunication, emotions, semantics, pragmatics, figurative use

The present article uses the reflective potential of language in detecting the role played by emotions in the conceptualizations of communicative hand movements in Estonian. The linguistic material – multiword units making direct reference to hand (Est. *käsi*) or its subparts – was drawn from dictionaries and databases. The actual usage of the expressions was checked out on the Internet. There occurred to be three broad categories where hand expressions are mostly used: description of emotional reactions, direct reference to communicative gestures, and reference to regulations of social interactions. In one way or another emotions are involved in each of them. In the first category emotions are described metonymically, via reference to the hand movement or body posture. In the second category some implicit background knowledge of the emotions of the participants of the communicative situation is present. In the third category hand expressions are mostly used in a figurative sense (no actual hand movement or posture is meant). In the latter case emotions are detectable on the metacommunicative level – as the expressivity and (mostly negative) evaluation carried by the lexical items. There are several conceptual metaphors involved in figurative hand-expressions as well, mostly pointing to power relations and control. Additional means of figurative expressivity used are paradox, absurd and hyperbole. Interestingly enough, the visual and kinesthetic modality accompanying the use of hand-expressions is widely exploited in the Internet forums. Possibly verbal expressivity and embodied conceptualization are used to compensate the lack of visual contact in the online communication channel. A conclusion can be drawn that Estonian lexical hand-expressions reflect the embodied and dynamic nature of human communication, social interaction and expression of emotion both on the level of the object of conceptualization (the implicit communicative situation) and on the metacommunicative level.

Ene Vainik (b. 1964), PhD, Institute of the Estonian Language, senior researcher, Ene.Vainik@eki.ee